

Az OSZK (szerencsére nem kenyér)bogaras kéziratáról

1933. október 28-a volt, szombat. Jakubovich Emilhez, a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának főigazgatójához izgatott fiatalember kopogtatott be: Ranschburg György, a nemzeti gyűjtemény régiségszakértője. Ranschburg aznap lapozta át a leghíresebb bécsi könyvkereskedés, a Gilhofer és Ranschburg friss katalógusát, amely arról adott tájékoztatást, mit bocsátának árverésre a Dietrichsteinek nikolsburgi várának könyvtárából. A katalógus 529. tétele egy ősnyomtatványt ismertetett, Bartholomaeus Anglicus munkájának nürnbergi kiadását 1483-ból, s az alapos ismertetésből kiderült, hogy a kötet pergamenből készült hátsó védőlapjának hátoldalára negyvenhét „rovásforma” betűt írtak.

Hiába tudta a kiváló filológus Jakubovich, hogy kincset találtak, s hiába tettek meg mindent a kötet árverésre bocsátása előtt, hogy megszerezzék, sajnos csak annyit sikerült elérniük, hogy a székely ábécét tartalmazó pergament leválasszák a kötetről, s a nemzeti könyvtár megvehesse – azóta is az OSZK őrzi.¹

A kötet aztán hosszú időre eltűnt a magyar kutatók szeme elől, de nemrégiben szerencsésen megkerült, s kiderült, hogy a székely – s az alatta látható héber – ábécé lejegyzője a könyv tulajdonosa, Philipus de Penczicz volt.² A morva fiatalember, aki vélhetően Filipecz János révén került Mátyás Párizsba küldött 1487-es követségébe, minden bizonnyal az udvar révén ismerte meg a székely ábécét, s maga a Nikolsburgi Ábécé is valamikor az 1480-s évek vége felé keletkezhetett.³

A Nikolsburgi Ábécé

Mit tartalmaz az az egyetlen lap, amelyet Jakubovich Emil „a székely rovásírás ... hasonlíthatatlan becsü tanúbizonyságának” nevezett?⁴

A kötetből kiemelt pergamenlap 30 × 21 centiméter, a följegyzéseket a védőhártya verzőjára írták. A pergamenlap jobb oldalán, a kötet gerince felé eső részen széles margót hagytak, a bal oldalon viszont egészen a lap széléig futnak a betűk. Szintén a bal oldalon lyukak és rozsdás foltok láthatók, a lapon hosszanti irányban végigfut egy gyűrődés, és ragasztónyomok is vannak a lapon.⁵

A pergament megcímezték, piros tintával, gondosan kivitelezett „törtsarkú gót írással”⁶ áll rajta középen a felirat: *Littere Siculorum quas sculpu(n)t / vel cidunt in lignis*. A cím alatt két teljes és egy rövidebb sorban futnak a székely jelek, a rövid sornak és a betűsorrendnek köszönhetően azonnal látjuk, hogy a lejegyző tudta, a székelyek jobbról balra írják betűiket. A betűk fölött apró latin betűkkel áll az egyes székely jelek hangértéke. A negyedik sorban középen egy furcsa, hatlábú rovarhoz hasonlító jel látható – ez okozott is bonyodalmat. A felsorolt negyvenhat – valójában tehát nem negyvenhét – jel után, kissé elkülönítve még további négy székely jel áll: az *amen* szó betűi, a szerző ezzel fejezte be munkáját. A betűk sorrendje és a följük írt latin betűs föloldás a következő:⁷

¹ Jelzete MNy 70. Az emlék fölfedezéséről és a kötet megszerzésére tett kísérletről: JAKUBOVICH Emil, *A székely rovásírás legrégibb ábécéi*, Magyar Nyelv, 31(1935), 1–17.

² SZELP Szabolcs, *A Nikolsburgi ábécé szerzősége és keletkezési ideje*, Magyar Nyelv, 107(2011), 407–428.

³ SÁNDOR Klára, *A székely írás nyomában*, Bp., Typotex, 2014, 220–225; részletesebben lásd: Uő, *A székely írás reneszánsza*, Bp., Typotex (megjelenés előtt).

⁴ JAKUBOVICH, *i. m.*, 11.

⁵ Uo., 4–5.

⁶ Uo., 5.

⁷ Nagybetűkkel a székely jel átbetűzése, fölötté a latin betűkkel írt föloldás. Az aláhúzás ligatúrát jelöl.

ecź encź
 a eb ecz encz eczk ech ench ed and eý e f egh eg eng athÿ echech eh
 A B C NC CK CS NCS D AND J E F G GY NYGY TY TY H

ſs
 i ac unc l elÿ m n enÿ nyę o ep emp ek er eſch ſ eth
 I AK ? L LY M N NY NYI O P MP K R ZS S T

enth v we ee w s ez ezt eft t(m)pr(us) a m e n
 NT U V Ö Ü SZ Z ZI SI ? AMEN
t(m)pr(us)
NT?

Az utolsó sorban álló egyetlen jel előtt apró, keresztszerű jel látható, a fölötté lévő két betű között lévő párja jelzi, hogy az ábécé lejegyzője eltévesztett valamit, s hogy a negyedik sorban álló jel valójában betoldás, amelyet a szerző az áthúzott föloldású jel helyett akart írni.

A székely betűk érdekessége, hogy a rövid mellékvonalak csaknem mindegyikét úgy írták, hogy egyik végét „kiszélesítették”: vagy megvastagították, vagy – nyilván az egyszerűség kedvéért – kicsi vonallal zárták le. Erre a sajátosságra már Jakubovich is fölfigyelt, s úgy vélte, a lejegyző a fába rovott jelek alakját akarta minél inkább visszaadni.⁸ Véleményét a szakirodalomban senki nem vitatja – már csak azért sem, mert az ábécének adott cím szintén hangsúlyozza, hogy a székelyek fába róják betűiket.

A pergamen alsó negyedére a héber betűsort jegyezték két sorban, szintén jobbról balra haladva, fölöttük ugyanúgy megadták latin betűkkel a héber jelek hangértékét, ahogy föntebb a székelyekét. A héber betűk latin átbetűzésükkel a következők:⁹

1. sor

Alleph (álef) bez (bét) gimel (gimel) daled (dálet) he (hé) wof (váv) Sain (zajin) ches (hét) tes (tét) Jud (jod) koph (khaf) choph (kaf) lameth (lámed) mem (mém) mem (mém) nun (nun) nun (nun) Jamech (száneh) ayn (ajin) phe (fé) pe (pé)

2. sor

Czadech (cádi) quof (kof) refs (rés) Sjin (sin) tof (táv)

A harmadik sorban ismét héber betűk következnek, párokba csoportosítva, ebben a sorban a betűk számértékét jelezték fölöttük arab számokkal – három fölött római számmal (l, lx, lxx).

A héber ábécé alatti területet három hasámban írták tele: középen a fönti címmel azonos gót betűkkel, de fekete tintával azt írták címként, hogy *Littere Judeorum / et menses*.

A cím két oldalára valóban a héber hónapneveket írták, de latin betűkkel és szintén fekete tintával, melléjük pedig az adott hónap latin nevét. A hónapnevek elé piros római számokat írtak, és szintén piros tintával sorokat vonalaztak nekik. Az emlék héber részét részletesen elemző Dán Róbert szerint a lejegyzőnek csak az ábécé és a hónapnevek lejegyzése után támadt az ötlete, hogy a héber résznek is címet ad.¹⁰ Ez azonban nem látszik valószínűnek, mert az ábécé alatti pergamenrészt a hónapnevek két oszlopa és a címnek fennhagyott középső rész nagyon szabályosan harmadolja.

A hónapnevek olvasását a bal oldali oszloppal kell kezdenünk, legalábbis a hónapnevek elé pirossal odaírt római számok rendjét követve.¹¹

⁸ JAKUBOVICH, *i. m.*, 8.

⁹ Az ábécé lejegyzőjének átbetűzése után zárójelben következik a pergamenen alatta álló héber betű neve.

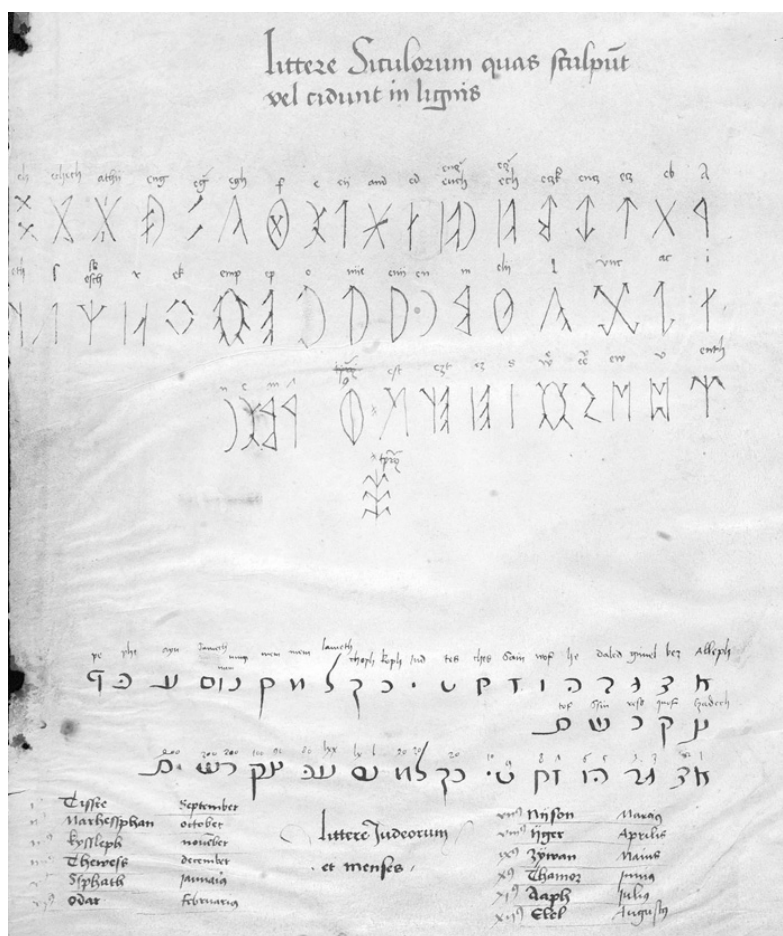
¹⁰ Robert DÁN, *Cursive Hebrew alphabet from the fifteenth century*, Studies in Bibliography and Booklore 6(1964), 150.

¹¹ A számok mögötti 9 'us' rövidítést a számoknál nem jelzem, a hónapneveknél zárójelben oldom föl.

I	Tiffre	September	VII	Nyson	Marci(us)
II	Marcheffphan	october	VIII	ÿger	Aprilis
III	Kyffleph	noue(m)ber	IX	Zywan	Maius
IIII	Thewefs	december	X	Thamoz	Juni(us)
V	Sjphath	janua(r)i(us)	XI	Aaph	Juli(us)
VI	Odar	februari(us)	XII	Elel	August(us)

A piros vonalazás és a számozás azonban később kerülhettek a papírra, mint a hónapnevek, erre nemcsak a számok elhelyezkedéséből lehet következtetni,¹² hanem abból is, hogy a piros vonalak többször megtörnek, két vonásból állnak, és a november héber megfelelőjében, a *Kyffleph*-ben a piros vonalazás kihagyja a *k* felső hurkát.

A héber betűk és a följük írt földások sötétebb tintával készültek, mint a székely ábécé és az ahhoz készült latin betűs részek, erre már Dán is fölhívta a figyelmet, s arra is, hogy ebből az következik, a székely betűket a héber előtt írták a papírra.¹³ Ebben egészen biztosak lehetünk, s abban is, hogy nem is közvetlenül a székely ábécé után kerültek a héber részek a pergamenre: nemcsak a tinta más, de a két szövegegység elhelyezése is azt mutatja, hogy eredetileg csak a székely ábécét szánták ide. Ha a függőleges elhelyezést nézzük, a pergamenen csaknem éppen középen van. Sorvégi jelei a későbbi kötéskor csaknem áldozatul estek a lapok körbevágásának, a héber részek viszont láthatóan már a bekötött, megkisebbitett oldal arányaihoz illeszkednek. A székely ábécét az AMEN is lezárja.

A Nikolsburgi Ábécé (OSZK, MNy 70)

¹² A bal oldali hónapnévoszlopot próbálták a héber betűsor bal széléhez illeszteni, a piros számok kilógnak ebből az illesztésből.

¹³ DÁN, *i. m.*, 151.

A háromféle stílusú latin betűs írás – a címekben használt gót betűs, a betűk hangértékének megadásában használt apró latin betűs és a hónapnevek héber és magyar nevében használt nagyobb latin betűs – Jakubovich szerint ugyanattól a kéztől származik, ezt erősítette meg az ősnymtatvány egyéb bejegyzései alapján Szelp is.¹⁴

Hüllő és bogár? A Nikolsburgi Ábécé betűkészlete

A Nikolsburgi Ábécében tehát összesen – a katalógusban tévesen szereplő negyvenhét szemben – negyvenhat székely jel látható. A többségükkel semmi nehézség nem adódik, ugyanolyan formában szerepelnek itt is, mint a székely írás többi emlékében.

Az ábécé harminckét egyszerű betűjelet tartalmaz, de ezek csak harmincegy hangot jelölnek: a *ty* jelölésére az ábécében két betűt találunk. Jakubovichnak nem volt igazán jó ötlete rá, hogy ez miért lehet, Németh Gyula viszont, noha némi bizonytalankodással, de azt tartotta legvalószínűbbnek, hogy az egyik az *ety*, a másik az *aty* hangkapcsolatot jelölte.¹⁵ Éppenséggel ez is lehet. Nem valószínű azonban, hogy valóban ilyen jelentőséget kellene tulajdonítanunk a kétféle <ty>-nek: a <ty> a székely írás egyik legkésőbb kialakult jele lehet, az emlékekben sokféle alakváltozatban fordul elő. Inkább arról lehet szó, hogy a még kevésbé megszilárdult betűt a Nikolsburgi Ábécé készítőjének forrása több változatban is föltüntette. Ráadásul ez a két jel a <h> előtt áll, a jelsorban elfoglalt helyük és latin betűs föloldásuk alapján arra lehet következtetni, hogy vagy a Nikolsburgi Ábécé forrása, vagy a lejegyző szerint ez a németből ismerős *ach*, illetve *ich* jele volt, így értelmet nyerne az is, miért szerepel két alakváltozatban: a magyarul gyengén tudó beszélő füle számára talán ismerősebb volt a két német hang (ezek közül az *ich*-ben hallható fonetikailag igen közel áll a *ty*-hez), és a két alakváltozatnak rögtön kétféle jelentést is tulajdonított.¹⁶

Némiképpen szokatlan a <h> alakja, mert a középső vonalak más emlékekben összeérnek (rombuszt zárnak be), de egyrészt az itt álló betűalak könnyen összefüggésbe hozható a <h> megszokottabb változataival, másrészt a vonalak a Nikolsburgi Ábécében más esetekben sem mindig érnek össze, amikor a többi emlékekben igen: a <k> négy vonala nem éri el egymást, az <f> középső keresztvonalai nem futnak ki a betű „keretéig”, az <r>, <cs>, <z> rézsútos vonalai sem érintik a bal oldali betűszárat. Jakubovich ezt azzal magyarázta, hogy ha nem így lett volna, az egymást elérő vonalak közötti farészek könnyen kieshetek volna, amikor rótták a betűket¹⁷ – ez a magyarázat tetszetős, de megbicsaklik azon, hogy más betűknél (például az <a>, <m>, <ny>) miért nem okozott ez gondot.

Igencsak furcsa az ábécé <gy> betűje: hiányzik a függőleges szára. Németh szerint ez nem tévesztés lehet, noha, teszi hozzá, az <ngy> ligatúrában megvan a <gy> szára is.¹⁸ A mondat első felében igaza lehet, a másodikban inkább nincs: valójában ugyanis ez talán nem is <ngy> ligatúra, hanem – a kiejtést követő módon – <nygy>, s ez esetben a függőleges egyenes nem a <gy>, hanem az <ny> része. Az <ngy> ligatúra az <n> köríve volna két rézsútos vonallal, ahhoz hasonlóan, ahogyan az <nd> látható a Bolognai Rovás emlékekben.¹⁹ Az viszont nincs kizárva, hogy az ábécé valamelyik forrásának szerzője éppen ebből az <nygy> ligatúrából vonta le azt a

¹⁴ JAKUBOVICH, *i. m.*, 6; SZELP, *i. m.*

¹⁵ JAKUBOVICH, *i. m.*, 10; NÉMETH Gyula, *A magyar rovásírás*, Bp., 1934 (a Magyar nyelvtudomány kézikönyve, II/2. füzet), 4.

¹⁶ A Nikolsburgi Ábécé forrásában viszont nem azért kerülhetett erre a helyre a betűrendben, mert a német hangokkal tévesztették össze, hiszen a végső forrás készítői nyilván magyarok voltak, hanem azért, mert így a <gy> mögött áll, és a latinból hiányzó magyar hangokat jelölő székely betűket más helyen is zöngésség szerinti párjuk mellé írták (lásd a <zs> – <s>, <sz> – <z> helyét). Lásd alább.

¹⁷ JAKUBOVICH, *i. m.*, 8.

¹⁸ NÉMETH, *i. m.*, 4. JAKUBOVICH (*i. m.*, 9) szintén így véli.

¹⁹ SÁNDOR Klára, *A Bolognai Rovás emlékek*, Szeged, Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, 1991, 69.

téves következtetést, hogy a <gy>-nek nincs függőleges szára, merthogy az itt világosan az <ny> tartozéka. Látjuk majd azonnal: az <nd>-vel sem igazán sikerült megbirkóznia.²⁰

A <ly> sem egyezik teljesen meg más emlékek <ly> betűivel, de ebben semmi kirívó nincs: ennek a betűnek a székely írásból több alakváltozata ismert, ezek csak minimálisan különböznek egymástól.²¹

A Nikolsburgi Ábécé és a Bolognai Rovásémlék sokat emlegetett közös tulajdonsága, hogy az <ö> és az <ü> jelek hangértéke éppen fordítottja a más emlékekben lévőknek. Azaz: ami más-hol az *ü* hangot jelöli, az ebben a két emlékből az *ö*-t, és fordítva. Jakubovich és Németh is úgy gondolta, hogy ez az azonosság a két emlék egykorúságának bizonyítéka.²²

Térjünk át a ligatúrákra. Hét „valódi” – azaz világosan elemeire bontható – betűösszevonást tartalmaz az ábécé, ezeket a fentebbi átbetűzésben aláhúzás jelzi. Jakubovich szerint az ábécében szereplő ligatúrák a leggyakoribb hangkapcsolatokat jelölik²³ – ez nem így van, hiszen például a *ck* vagy a *nyi* hangkapcsolat biztosan nem tartozik a leggyakoribbak közé. A könnyen elemekre bontható betűösszevonások szerepeltetésének egyébként sem igen lehet sokkal több szerepe, mint hogy mintát adjon a székely írást használóknak – a ligatúrák használata valójában mindig az adott emlék készítőjének egyéni fölismerése, ízlése, meglátása szerint történik.

A Nikolsburgi Ábécé forrása szerzőjének ráadásul nem volt nagy erőssége a ligatúrákésztés. Az <nc> ligatúra valószínűleg tévedés: alul nem kellene nyílban végződnie, viszont félkörívesnek kellene lennie (mint az <n>-nek), talán a félkörív alsó, balra futó részét nézte a fölső „nyílhegy” tükörképének. (És adott hozzá persze jobb oldalon egy fölösleges mellékvonalat.) A <ck> szintén furcsa, mert csak a <k> felét tartalmazza, de van rajta egy fölösleges mellékvonal. Az <ncs> valójában nem is ligatúra: mindkét betűnek megvan minden vonala, egyszerűen csak érintkeznek egymással a jelek – noha az <n>-t és a <cs>-t akár lehetne is éppenséggel ligálni: ha a <cs> jobb oldali függőleges szára helyett állna az <n> köríves vonala. Mind Jakubovich, mind Németh elfogadta az <ny> után álló jel hangértékét annak, ahogyan a latinbetűs föloldás értelmezi, azaz egyszerűen egy másik <ny>-nek.²⁴ Azonban sokkal inkább <nyi> ligatúrának látszik ez a jel: az <i> eredeti alakja az „l” formájú jel lehetett, amit a Nikolsburgi Ábécé már a *j* jeleként tüntet föl, de a Bolognai Rovásémlékben még mindkét hangot, az *i*-t és a *j*-t is ugyanez a betű jelölte.²⁵

Az *and* hangkapcsolattal átirrt ligatúra szintén hibás. Ha valóban <and> volt valaha, aminek a latinbetűs föloldás alapján lennie kellene, akkor egy jobb oldali rézsútos vonal, az <a> kis háromszögének fölső vonala minden bizonnyal elmaradt, az X alakú jel jobb alsó szára pedig fölösleges. Azaz egy valódi <and> ligatúra alapja az <n> volna, ez venné át az <a> függőleges szárának a szerepét, az <a> fölső háromszöge pedig ez esetben jobbra fordulna, ezzel jelezve a betűk sorrendjét.²⁶ A <d> függőleges szárának szerepét szintén az <n> köríve töltené be, ezt met-

²⁰ Elképzelhető, hogy a Bolognai Rovásémlékből és Telegdi Jánostól ismert „kis r”, azaz az <r> függőleges szárák nélküli, csak az őket összekötő rézsútos vonallal jelölt alakja is hasonló téves elvonás eredménye, olyan helyzetből, amikor az <r> mindkét oldalán egyenes szárú betű állt.

²¹ A Bolognai Rovásémlékben a középső mellékvonal szintén a középpontból indul ki, de nem jobbra fölfelé fut, mint a Nikolsburgi Ábécében, hanem balra lefelé. A 13. század végére keltezett Vargyasi Feliratban a <ly> mellékvonala a betű bal oldali félkörének bal alsó részéből indul, és jobbra fölfelé fut, a jobb oldali félkör vonaláig (azaz teljes egészében végigfut a mandula alakú jel fővonalai között). Ebből a betűformából mind a Nikolsburgi Ábécé, mind a Bolognai Rovásémlék változata könnyen levezethető – legkényelmesebben egy olyan alakból, amely nem érinti a félköríves oldalsó vonalakat, hanem középen van, ez kiindulópontja lehet az egészen rövid, írásban lényegében pontszerű középső mellékvonalnak is, amellyel szintén találkozunk a székely írás emlékeiben.

²² JAKUBOVICH, *i. m.*, 9; NÉMETH, *i. m.*, 3, 25. Lásd még: SÁNDOR, *A Bolognai Rovásémlék, i. m.*, 64. Németh lehetségesnek tartja, hogy az *ö* és az *ü* jelölésének kettőssége esetleg összefügg az *ü* > *ö* hangváltozással. Ez azt jelentené, hogy a betűhasználati kettősség igen korán alakult ki. Inkább az tűnik valószínűnek, hogy az *ü* <ü> betű – ez valószínűleg a más emlékekben megszokott gyakorlat szerinti <ü> betű, azaz a jóval egyszerűbb, „villám alakú” jel lehetett – eredetileg az *ü* és az *ö* hangokat is jelölte, s később az <ö> megjelenésével alakult ki a kétféle hangjelölési hagyomány. Ugyanakkor ez a felhasználási hasonlóság az egykorúságnál szorosabb kapcsolatot is mutathat a két emlék között.

²³ JAKUBOVICH, *i. m.*, 10.

²⁴ JAKUBOVICH, *i. m.*, 5; NÉMETH, *i. m.*, 4.

²⁵ SÁNDOR, *A Bolognai Rovásémlék, i. m.*, 62, 64.

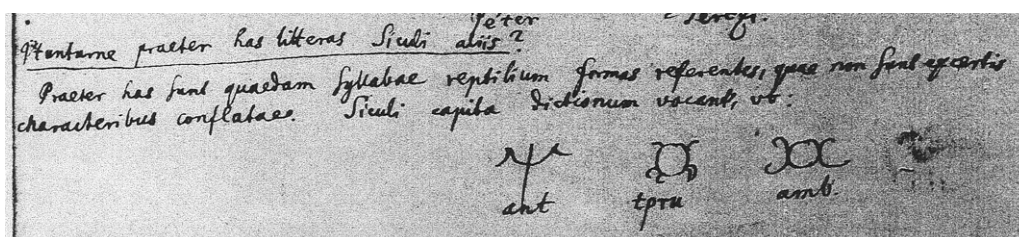
²⁶ Ahogyan a bolognai naptár *Albert* nevében ligálták (lásd: SÁNDOR, *A Bolognai Rovásémlék, i. m.*, 131).

széné a † <d> mellékvonala. Az is lehet viszont, hogy eredetileg egy egyszerű <nd> ligatúra állt itt, ebben az esetben a körív megint csak tévedésből törik meg, és az X mindkét jobb oldali szára fölösleges. Ezek a tévesztések természetesen nem föltétlenül a Nikolsburgi Ábécé forrásának készítőjétől származnak, az emlék másolója is hibázhatott, de az utóbbi kevésbé valószínű, éppen mert úgy látszik, nem sokat konyított a székely ábécéhez, ezért nagy gonddal rajzolgatta át valahonnan a betűket.

Van az ábécében két nehezen értelmezhető jel is. Az egyik az, amelyik eredetileg az utolsó volt, és az áthúzott *tprus* van fölé írva. Ez leginkább a <ly> betűhöz hasonlít, de az ábécében a megfelelő helyen szerepel egy <ly>, amelynek a formája sokkal jobban emlékeztet a többi emlék <ly> betűire.

Az emlék belső logikája szerint az <ak> után következő, *unc* föloldású jelnek elvileg valóban lehet köze az <ak> jeléhez. Az <ak> eredete egyelőre tisztázatlan, mindenesetre a <k>-val az egyetlen olyan betűpárt alkotják, amely emlékeztet a keleti ótörök írás párhuzamos magas–mély mássalhangzóparjaira.²⁷ Egyáltalán nem meglepő, hogy éppen a <k> és az <ak> az egyetlen magas–mély megkülönböztetésben részt vevő páros, a kettősség nyilván nem a székely ábécé újítása, hanem az arameus örökség megőrződése.²⁸ Minthogy ennek a megkülönböztetésnek a magyarban (de akár korábban a törökben) fonematikus funkciója nem volt, a mély hangrendű szavakban használatos <q> idővel az *ak* hangkapcsolatot kezdte jelölni. Bizonyos elhomályosult ligatúrákban azonban megőrződhetett a betű eredeti, mély hangrendű *k* funkciója. Ezzel együtt sem tudjuk elemeire bontani az *unc* alatt álló betűösszevonást: az <n> még csak-csak belemagyarázható, de az <u> csak igen nagy képzelőerővel.²⁹

A legtöbb fejtörést a kutatóknak a legvégül betoldott, negyedik sorban álló furcsa jel okozta. A jel alakja egy hatlábú rovarhoz hasonlít, Telegdi János és Kájoni János ábécéjébe is bekerült. Fölötte a *tprus* föloldás olvasható, ez azért különös, mert Telegdinél és a Telegdire visszamenő Kájoni-ábécében egy másik, bár szintén bogárszerű jel latinbetűs megfelelése a *tpru*, illetve *Pthru*. Föltűnő viszont, hogy a Nikolsburgi Ábécé hatlábú rovarjának kitépelt lábú változata szintén ott szerepel a gömbölyded „bogár” mellett. Ezekről a jelekről Telegdi azt írta, hogy „van ezeken kívül még néhány hüllőkhöz hasonló szótagjegyük, amelyek nincsenek valódi betűkből összetéve. Ezeket a székelyek a szavak fejének nevezik.”³⁰ A jelek így néznek ki:³¹

Telegdi „bogarai”

Kájoni csaknem azonosan emelte át Telegditől ezeket a jeleket, nála a rövidítéseket felsoroló jelsor végződik velük:³²

²⁷ A keleti türk írás sajátosságairól és az írás eredetére vonatkozó nézetekről magyarul lásd: SÁNDOR, *A székely írás nyomában*, i. m., 71–75.

²⁸ *Uo.*, 118.

²⁹ Ha az <u> két, egymás felé néző belső csúcsa összeér, a betűszárak viszont jórészt eltűnnek – de akkor az <n> tűnik el a ligatúrából.

³⁰ SEBESTYÉN Gyula, *A magyar rovásírás hiteles emlékei*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1915, 103. Az eredeti: *Praeter hæc sunt quedam syllabæ reptilium formæ referentes, quæ non sunt ex certis characteribus conflatae. Siculi capita dictionum vocant.* A magyar szöveg Sebestyén Gyula fordítása.

³¹ SEBESTYÉN, i. m., 17. melléklet.

³² *Uo.*, 126.

A „bogárjelek” Kájoninál

A fura „hüllőszerűségekkel” – vagy féregszerűségekkel, bogarakkal –, a szakirodalom sokáig nem tudott mit kezdeni, ezért Jakubovich nyomán elfogadta azt az egyébként igen meglepő véleményyt, hogy a szokatlan jelek a régi magyar nyelvben meglévő bilabiális tremulánst (azaz két ajakkal képzett pergőhangot) jelölték volna.³³ Azaz: ahogy a gyerekek berregnek, mikor helikoptert utánoznak. Ennek a nézetnek a terjedése nemigen magyarázható mással, mint a kutatók zavarával a szóban forgó betűt illetően: a bilabiális tremuláns ugyanis, ismereteink szerint, soha nem volt önálló fonéma a magyarban. Németh Gyula nem osztotta a berregés-elméletet, de csak addig jutott, hogy van közös a felsorolt jelekben, mindegyik egy nazális (*m, n*) és egy vele azonos helyen képzett zárhang (*t, p, b*) kapcsolata, de igazából mégsem tudjuk, miért került egy csoportba ez a néhány jel, talán csak furcsa alakjuk miatt sorolták egybe őket. Ez a jelsor „valami tréfás eleme az írásnak”, tette még hozzá.³⁴

Az elegáns – és meggyőző – megfejtéssel végül Máté Zsolt állt elő. Kiindulópontja az volt, hogy Telegdi és Kájoni ábécéjében, illetve a Nikolsburgi Ábécében eltérő jelek mellett látjuk ezt a furcsa hangértékföldoldást. Innen indulva jutott arra a következtetésre, hogy a Nikolsburgi Ábécében még jól, Telegdinél és Kájoninál már torzultan olvasható *tprus* a ’korábban’ jelentésű latin *temperius* vagy *temporius* rövidítése: a Nikolsburgi Ábécében még megvan a ki nem írt nazálist jelző kis hullámvonal, s azzal együtt a rövidítés valójában *tmprus*-ként értelmezendő. Azaz: Telegdinél a „kétlábú csápos bogár” formájú <mb> jel újabb, egyszerűbb változat, mint az eredeti négylábú csápos. Kájoni némiképpen túlzásba esett a bogárjelekkel, nála az új hat-, a régi tízlábú – igaz, csápjuk meg nincs.

A Nikolsburgi Ábécében azonban nem ugyanerre a jelre, hanem az <nt> jelére vonatkozik a kitétel, hogy régebben más, bonyolultabb volt: vagyis a betoldott „hatlábú” rovar az <nt> régebbi változata.³⁵ Ez azt is jelenti, hogy a negyedik sorba betoldott jelet a másolónak a sor elején, az <nt> után, s nem a sor végén kellett volna pótolnia. Máté tehát tévesen írja, hogy jó helyen, az <nt> után áll a régebbi változat,³⁶ ennek azonban Máté megoldása szempontjából nincs jelentősége, hiszen a másolót megzavarhatta a latin írás iránya – a bal oldali első, nem a jobb oldali első jel után írta a betoldást –, s minthogy nem ismerte a székely írást, nem is vette észre a hibát.

Eddig a székely betűk körüli filológiai pöszmögés – aminek jelentős részét a kézirattal foglalkozók érdekes módon nem végezték el korábban, sem a kéziratot először kiadó Jakubovich Emil, sem mások, noha valóban fontos emlékről van szó. Volna még számtalan szebbnél szebb gondolat, amit szívesen ajánlanék a nemzeti könyvtár későbbi főigazgatójának – hogy miért kerülhetett a héber ábécé a székely alá, hogy valóban fába rótt ábécét másolhatott-e Pencsicei Fülöp úrfi, s hogy mi volt a Mátyás-udvar szerepe a székely írás kultuszának megformálásában –, de minthogy erre most nincs mód, tartalékolom mindezt az ünnepelt hetvenedik, nyolcvanadik és kilencvenedik születésnapjára készítendő kötetekbe.

³³ JAKUBOVICH, *i. m.*, 10–11. Szerinte az olyan hangutánzó szavakban, mint a *ptrücsök*, *ptrüsszentés*, szintén ezt ejtették egykor.

³⁴ NÉMETH, *i. m.*, 23.

³⁵ MÁTÉ Zsolt, *A székely rovásírás latin rejtélye*, Nyelvtudományi Közlemények, 98(2001), 186–192.

³⁶ *Uo.*, 190.